

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-26>

УДК 338.432:334.722

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Ковбаса Олександр Миколайовичкандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-0362>**Максичка Артур Юрійович**аспірант,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1599-2713>**Kovbasa Oleksandr, Maksychka Artur**

Sumy National Agrarian University

У статті досліджується сучасний стан розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України. Автори аналізують організаційно-економічні аспекти функціонування малих підприємств у сільському господарстві, зокрема вибір оптимальної організаційно-правової форми, налагодження ефективних систем менеджменту, логістики та маркетингу, забезпечення фінансової стійкості, оптимізацію витрат тощо. На основі емпіричних даних оцінюється внесок малих підприємств у загальнонаціональні показники ефективності галузі сільського господарства станом на 2022 рік, включаючи їх частку у кількості підприємств, зайнятості, обсягах реалізованої продукції. Аналізується розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь та обсягами реалізації. Стаття допомагає напрацьовувати ефективні моделі державної політики щодо підтримки малого аграрного підприємництва.

Ключові слова: мале підприємництво, аграрний сектор, сільське господарство, організаційно-економічні аспекти, сталий розвиток, продовольча безпека.

This scientific article provides a comprehensive study of the current state of development of small business in the agricultural sector of Ukraine's economy. The relevance of the study is due to the growing role of small businesses in ensuring sustainable development of rural areas, food security of the State and the need to develop effective mechanisms to support this segment of the economy. The purpose of the study is to determine the current state of development of small business in the agricultural sector, to identify key problems and barriers that hinder its development. The study uses a systematic approach, methods of statistical, comparative and structural-logical analysis, as well as a synthesis of the results of scientific works of domestic scientists. The empirical basis is the official statistical data of the State Statistics Service of Ukraine. The results obtained show the important role of small enterprises in the agricultural sector through their contribution to employment, production and sales of agricultural products. On the basis of empirical data, the contribution of small enterprises to the national performance indicators of the agricultural sector as of 2022 is estimated, including their share in the number of enterprises, employment, and sales. The most significant contribution of small enterprises to the total volume of agricultural sales is 33.6%. Despite their smaller number compared to large enterprises, they have demonstrated significant efficiency and productivity. The distribution of enterprises by the area of agricultural land and sales volumes is analyzed. At the same time, the uneven distribution of land resources is revealed, which raises the issue of protecting the rights of small producers. The key problems include imperfect regulatory framework, limited access to financial resources, low innovation activity, and a shortage of qualified personnel. The practical value of the study lies in the thorough recommendations for improving the state policy of supporting small agricultural entrepreneurship by expanding access to finance, intensifying international cooperation and stimulating cooperation.

Keywords: small business, agricultural sector, agriculture, organizational and economic aspects, sustainable development, food security.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України є темою, що набуває все більшої актуальності у контексті сталого розвитку сільських територій та забезпечення продовольчої безпеки держави. Динамічні процеси глобалізації, інтеграція України до світового господарського простору, а також виклики, спричинені військовою агресією РФ, вимагають ґрунтовного наукового дослідження цієї проблематики.

Сучасний стан розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України характеризується певними позитивними зрушеннями, проте водночас існують численні виклики та проблеми, які потребують вирішення. За останні роки спостерігається незначна тенденція до зростання кількості малих агропідприємств, зокрема фермерських господарств, що свідчить про певну активізацію підприємницької діяльності у сільській місцевості. Також зростає і їх внесок у загальний обсяг виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції на національному рівні. При цьому вагомим викликом є низька продуктивність та конкурентоспроможність малих агропідприємств. Малі агропідприємства часто характеризуються дещо нижчою продуктивністю праці, застарілими технологіями та обладнанням, що знижує їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Також вони мають деякі труднощі під час реалізації своєї продукції через нерозвинену логістичну мережу, обмежений доступ до ринків збуту та низьку переговорну силу у відносинах з посередниками і переробними підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвиток малого підприємництва в аграрному секторі є важливим напрямком забезпечення продовольчої безпеки, стимулювання економічного зростання та створення робочих місць у сільській місцевості. Варто зазначити, що в умовах воєнного стану, питання розвитку малого підприємництва в аграрному секторі набуває особливої актуальності. Наукові дослідження в зазначеній сфері здійснюють такі вітчизняні науковці: М. Д. Гилка, М. В. Оліховська [1], І. О. Федуняк, І. С. Гурська [2], І. Л. Федун, М. В. Стецько [3], Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік [4, 5, 6], І. С. Сидорук [9], Р. О. Мірошник, У. О. Прокоп'єва [10], О. М. Красноносова, Є. В. Пономаренко, Р. В. Харченко [11] та інші. Незважаючи на наявність достатньої кількості наукових досліджень, існує потреба в актуалізації сучасного

стану розвитку малих форм господарювання в галузі сільського господарства України, а тому поглиблені дослідження в зазначеному напрямку є актуальними.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сучасного стану розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України, а також визначення фундаментальних проблем та бар'єрів, які негативно впливають на такий розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні організаційно-економічні аспекти функціонування малих підприємств в сільському господарстві України є вкрай важливими для забезпечення їх життєздатності та ефективного розвитку в умовах мінливого ринкового середовища. На організаційному рівні ключовими проблемами виступають оптимальний вибір організаційно-правової форми підприємницької діяльності, налагодження ефективних систем менеджменту, логістики та маркетингу. Економічні аспекти охоплюють питання забезпечення фінансової стійкості, оптимізації витрат, формування конкурентних стратегій ціноутворення тощо.

Емпірична оцінка організаційно-економічних детермінант успішного функціонування різних суб'єктів господарювання, в тому числі і малих аграрних підприємств в Україні, проведена вітчизняними дослідниками М. Д. Гилкою та М. В. Оліховською, засвідчила, що одним з ключових чинників є вибір оптимальної організаційно-правової форми господарювання. Зокрема, вони з'ясували, що фермерські господарства демонструють вищі показники економічної ефективності порівняно з приватними підприємствами чи господарськими товариствами в аграрному секторі [1, с. 79–80].

Водночас, як зазначають вітчизняні науковці І. О. Федуняк та І. С. Гурська, надмірна фрагментація агровиробництва, коли лівова частка земельних ресурсів консолідована великими сільськогосподарськими підприємствами, обмежує потенціал малих фермерських господарств та домогосподарств, оскільки ускладнює їх доступ до ринків збуту. Відтак важливим напрямом посилення організаційно-економічної життєздатності дрібних аграрних виробників є розвиток кооперації та агропромислової інтеграції [2, с. 10–11].

Щодо економічних аспектів господарювання, то І. Л. Федун та М. В. Стецько зазначають, що мале підприємництво в аграрній сфері характеризується високою капіталомісткістю та сезонністю виробництва, що актуалізує

проблему доступу до фінансових ресурсів. На цьому тлі набуває особливої ваги розвиток належної інфраструктури фінансово-кредитної підтримки малих фермерів із залученням коштів державних програм та міжнародної технічної допомоги [3].

Інший важливий економічний виклик для малих аграрних виробників - подолання низької прибутковості та високих виробничих витрат, а також вагомий вплив інституційного середовища. На думку вітчизняних науковців-аграріїв Ю. О. Лупенка, О. Г. Шпикуляка, М. Й. Малік та ін., одним із шляхів вирішення цієї проблеми є ширше впровадження інноваційних, ресурсощадних та безвідходних технологій, диверсифікація виробництва, вихід на нові високомаржинальні сегменти ринку екологічно чистої продукції, удосконалення інституційного середовища тощо [4, с. 64; 6, с. 78].

Оцінку потенціалу малих підприємств у загальнонаціональних показниках ефективності галузі сільського господарства станом на 2022 рік представлено в табл. 1.

На основі статистичних даних можна зробити такі висновки щодо частки малих підприємств у загальнонаціональних показниках ефективності галузі сільського господарства станом на 2022 рік. Перш за все, помітно значну роль малого підприємництва у цьому секторі економіки. Малі підприємства становили 18,77% від загальної кількості підприємств у галузі. Ця частка є досить вагомою і свідчить про диверсифікованість галузі сільського господарства в Україні. По-друге, малі підприємства забезпечували значну зайнятість робочої сили. На них працювало 24,3% від загальної кількості зайнятих працівників та 25,1% від загальної кількості найманих працівників. Ці показники підкреслюють важливість малих підприємств як роботодавців у сільській місцевості, сприяючи зайнятості населення та скороченню безробіття.

Найбільш вагомим є внесок малих підприємств у загальний обсяг реалізованої продукції галузі – 33,6%. Попри їх меншу кількість порівняно з великими підприємствами, вони продемонстрували значну ефективність та продуктивність.

Ці висновки узгоджуються з останніми дослідженнями, які підкреслюють зростаючу роль малих та середніх підприємств в аграрному секторі багатьох країн. Малі підприємства часто є більш гнучкими, інноваційними та швидше адаптуються до змін ринку. Їх внесок у забезпечення продовольчої безпеки та розвиток сільських територій є неоціненним [9, с. 69; 10, с. 70].

Загалом, аналітичні дані демонструють значний потенціал та внесок малих підприємств у галузь сільського господарства України. Підтримка та розвиток цього сектору можуть стати запорукою подальшого зростання ефективності аграрного виробництва та розвитку сільських громад.

На основі розподілу підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2022 році спостерігається значна поляризація в розподілі земельних ресурсів (рис. 1).

Лише 1,7%, або 493 підприємства контролювали великі земельні наділи площею понад 5000 га, тоді як на них припадало 25,1% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Водночас, 35,4% підприємств мали у своєму розпорядженні дрібні земельні ділянки до 50 га, які становили лише 1,66% загальної площі сільгоспугідь. Ця тенденція узгоджується з дослідженнями, які вказують на зростання концентрації землі у великих агрохолдингах та латифундистських господарствах [5, с. 116–120]. Проте згідно з баченням сталого сільського розвитку ФАО, диверсифікація власності на землю є важливою для забезпечення продовольчої безпеки та захисту дрібних фермерів [12, с. 51].

Таблиця 1

Частка малих підприємств у загальнонаціональних показниках ефективності галузі сільського господарства станом на 2022 рік

Показник	Фактичні дані	У % до загального підсумку
Загальна кількість, од.	6165	18,77%
Загальна кількість зайнятих працівників, тис. осіб	110,5	24,3%
Загальна кількість найманих працівників, тис. осіб	109,1	25,1%
Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	228 762,7	33,6%

Джерело: побудовано авторами на основі [7; 8]

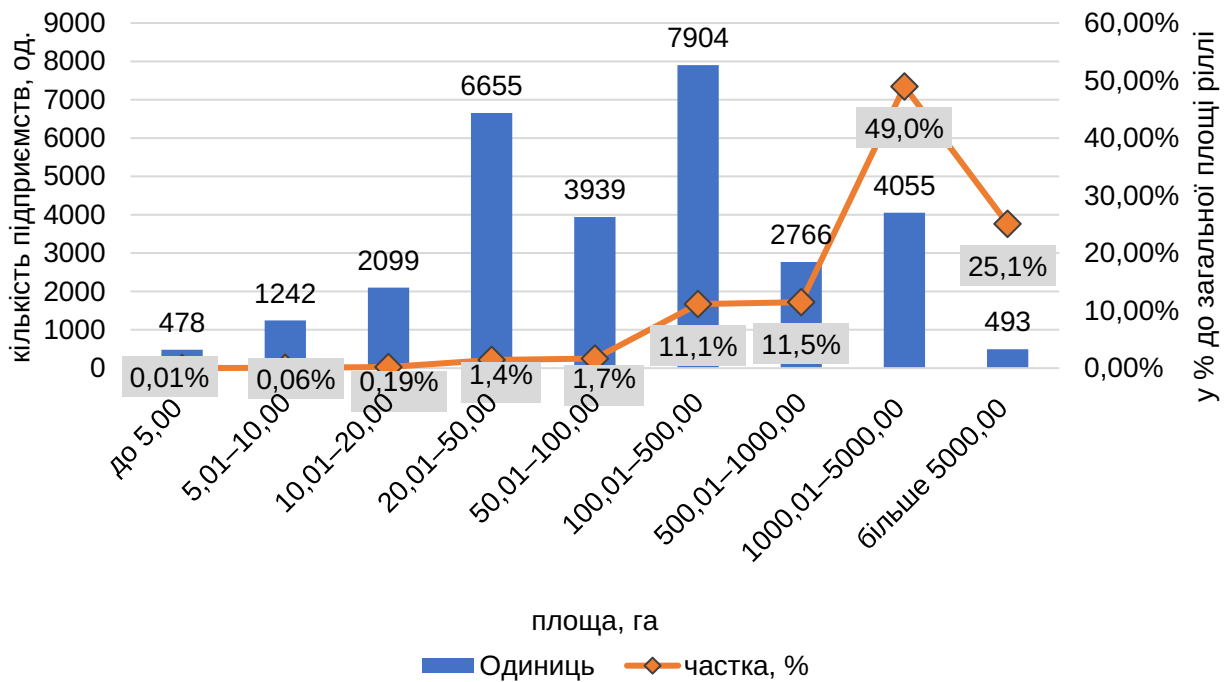

Рис. 1. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2022 році

Джерело: побудовано авторами на основі [7; 8]

Переважаюча більшість підприємств (близько 65%) належала до категорії середніх господарств з площею від 100 до 5000 га. Вони контролювали левову частку земельних ресурсів – 71,6%. Подібна структура забезпечує достатній рівень конкуренції та запобігає надмірній монополізації. Як зазначають науковці, присутність середніх за розміром підприємств має позитивний вплив на стійкість та ефективність сільськогосподарського виробництва [10, с. 66].

Загалом, наявні дані демонструють нерівномірний розподіл земельних ресурсів, що створює певні виклики для збалансованого розвитку сільських територій. Важливо забезпечити належну підтримку дрібним та середнім виробникам, зміцнюючи їхню конкурентоспроможність та захищаючи їхні права на землю. Одночасно необхідно запровадити ефективні механізми контролю за діяльністю великих земельних власників для попередження зловживань та забезпечення їх відповідального господарювання. Лише комплексний підхід дозволить досягти оптимального балансу інтересів різних груп виробників та забезпечити сталий розвиток сільських громад.

Згідно з відносними показниками, левову частку обсягу реалізації – 45,7% – забезпечили середні підприємства. Це свідчить про

їхню значну роль у агропромисловому секторі економіки України (рис. 2).

Дослідження фахівців ФАО та Світового банку також підтверджують важливість середніх сільськогосподарських виробників для продовольчої безпеки та розвитку сільських регіонів України [10].

Малі підприємства, включно з мікропідприємствами, займають другу позицію з часткою 33,6% та 4,3% відповідно.

Великі підприємства, хоча і відіграють значну роль з обсягом реалізації 111 600 млн. грн. (16,4%), поступаються середнім та малим виробникам. Це пов'язано з більшою гнучкістю та адаптивністю менших форм господарювання, як зазначено в дослідженні Р. О. Мірошник та ін. [10, с. 69].

Загалом, результати демонструють різноманітність та збалансованість сектора сільськогосподарського виробництва в Україні, що в переважаючій більшості відповідає принципам сталого розвитку та продовольчої безпеки, закладеним у Цілях Сталого Розвитку ООН.

Розвиток малого підприємництва на селі в Україні стримується низкою фундаментальних проблем та бар'єрів, які мають комплексний характер та потребують системного підходу для їх вирішення.

Серед ключових викликів варто відзначити наступні.

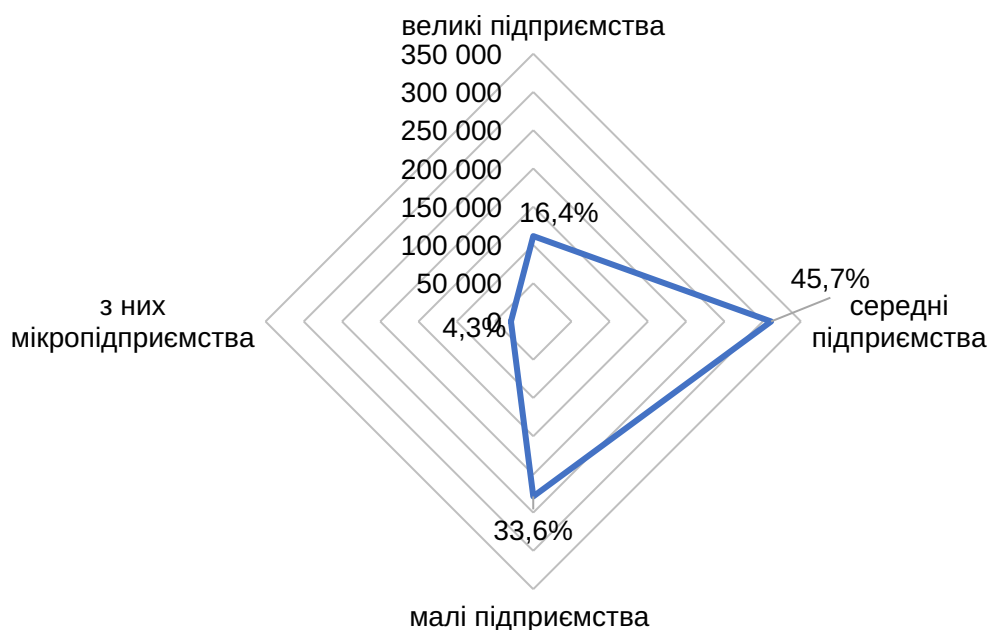

Рис. 2. Розподіл обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції великих, середніх, малих та мікропідприємств у 2022 році, млн. грн.

Джерело: побудовано авторами на основі [7, 8]

Недосконала нормативно-правова база та регуляторна політика. Як зазначають Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін., існуюча система оподаткування, ліцензування та дозвільних процедур створює значні адміністративні бар'єри для започаткування та ведення бізнесу у сільській місцевості [5].

Обмежений доступ до фінансових ресурсів. Дослідження Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» виявило, що відсутність стартового капіталу та обмежений доступ до кредитних ресурсів є однією з найбільших перешкод для розвитку малого підприємництва у сільській місцевості [4, с. 91–92].

Недостатній рівень інфраструктурного забезпечення. Слабка транспортна інфраструктура, застарілі комунікації та відсутність належної логістики ускладнюють діяльність малих підприємств у сільській місцевості [10].

Дефіцит кваліфікованих кадрів та знань. Також брак підприємницьких навичок, низький рівень освіти та професійної підготовки серед сільського населення гальмує розвиток малого бізнесу на селі.

Низький рівень інноваційної активності. Численні дослідження вітчизняних науковців засвідчили, що більшість малих підприємств у сільській місцевості не застосовують інноваційні технології та рішення через брак коштів та інформації [6; 9; 10].

Для подолання цих викликів потрібно вдосконалити нормативно-правове регулювання, забезпечити доступ до фінансових інструментів, розвивати сільську інфраструктуру, інвестувати в освіту та підвищення кваліфікації сільського населення, а також стимулювати інноваційну діяльність у сільській місцевості.

В цілому, комплексне дослідження організаційно-економічних аспектів функціонування малих підприємств в аграрному секторі України є вкрай важливим для розроблення ефективних інструментів державної підтримки цього сегменту національної економіки. Належна увага має приділятися як організаційному вдосконаленню шляхом обрання оптимальної форми підприємництва, розвитку кооперації, так і вирішенню нагальних економічних проблем забезпечення доступу до фінансових ресурсів, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності через упровадження новітніх технологій.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що малі підприємства відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій, диверсифікації сільської економіки, підвищенні зайнятості та доходів сільського населення. Водночас, нинішній стан розвитку малого підприємництва в аграрному секторі України характеризується низкою серйозних проблем

та викликів, серед яких: обмежений доступ до фінансових ресурсів, недосконалість нормативно-правової бази, недостатній рівень інфраструктурного забезпечення, низька конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішніх ринках. Подолання цих бар'єрів потребує комплексного підходу, що передбачає вдосконалення державної політики підтримки малого аграрного підприємства шляхом розширення фінансово-кредитних інструментів, створення сприятливого інституційного середовища, розбудови інфраструктури підтримки бізнесу, стимулювання кооперації та кластеризації. Важливою є також активізація міжнародного співробітни-

цтва у цій сфері для залучення передового світового досвіду та кращих практик.

Реалізація зазначених заходів дозволить поліпшити умови розвитку малого підприємства в аграрному секторі, підвищити його внесок у соціально-економічний розвиток сільських територій, посилити експортний потенціал та конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції на світових ринках. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на пошуку ефективних інструментів відновлення та стимулювання розвитку малого підприємства в аграрному секторі, враховуючи нові виклики та реалії воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гилка М. Д., Оліховська М. В. (2014) Диференційований підхід до створення різних організаційно-правових форм господарювання за європейської моделі розвитку аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки*. № 26. С. 75–81.
2. Федуняк І. О., Гурська І. С. (2016) Роль сільських домогосподарств у розвитку економіки України. *Агро-світ*. № 6. С. 8–11.
3. Федун І. Л., Стецько М. В. (2023) Державне регулювання розвитку малого підприємства в аграрній сфері. *Економіка та суспільство*. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-65> (дата звернення: 25.03.2024).
4. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
5. Розвиток підприємства і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
6. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. (2019) Інституціональний аналіз розвитку підприємства в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. №6. С. 73-82.
7. Статистичний щорічник України за 2022 рік / За ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 455 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf (дата звернення: 25.03.2024).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2024).
9. Сидорук І. С. Аналіз стану та проблеми розвитку малого підприємства в Україні. *Підприємство та інновації*. 2021. № 18. С. 67–72. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/441/428> (дата звернення: 25.03.2024).
10. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. (2020) Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». Т. 4. № 1. С. 63–71.
11. Красносова О. М., Пономаренко Є. В., Харченко Р. В. Теорія та практика вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі. *Бізнес інформ*. 2021. № 11. С. 281–286.
12. ОЕСР/ФАО, Керівні принципи ОЕСР-ФАО для відповідальних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції, OECD Publishing. 2022. Париж. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264251052-en> (дата звернення: 25.03.2024).

REFERENCES:

1. Hylka M. D., Olikhovska M. V. (2014) Dyferentsiiovanyi pidkhd do stvorennia riznykh orhanizatsiino-pravovykh form hospodariuvannia za yevropeiskoi modeli rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky [A differentiated approach to the creation of different organizational and legal forms of management under the European model of development of the agricultural sector of the economy]. *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 26, pp. 75–81.

2. Feduniak I. O., Hurska I. S. (2016) Rol silskykh domohospodarstv u rozvytku ekonomiky Ukrainy [The role of rural households in the development of the Ukrainian economy]. *Ahrosvit*, vol. 6, pp. 8–11.
3. Fedun I. L., Stetsko M. V. (2023) Derzhavne rehuliuвання rozvytku maloho pidpriemnytstva v ahrarnii sferi [State regulation of small business development in the agricultural sector]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-65> (accessed March 25, 2024).
4. *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agricultural enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency]/ Lupenko Yu. O., Shpykuliak O. H., Malik M. Y. ta in.; za red. O. H. Shpykuliaka. Kyiv : NNTs «IAE», 204 p. (in Ukrainian)
5. *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect : monograph]/ Lupenko Yu. O., Malik M. Y., Zaiats V. M. ta in. Kyiv : NNTs «IAE», 430 p. (in Ukrainian)
6. Shpykuliak O. H., Malik M. Y. (2019) Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional Analysis of Entrepreneurship Development in the Agricultural Sector of the Economy: Methodological Aspect]. *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 73–82.
7. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022] / Za red. I. Ye. Vernera. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 455 p. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf (accessed March 25, 2024).
8. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official website of the State Statistics Service of Ukraine.]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed March 25, 2024).
9. Sydoruk I. S. (2021) Analiz stanu ta problemy rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini [Analysis of the state and problems of small business development in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 18, pp. 67–72. Available at: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/441/428> (accessed March 25, 2024).
10. Miroshnyk R. O., Prokopieva U. O. (2020) Rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Small and Medium Business Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»*, Iss. 4, vol. 1, pp. 63–71.
11. Krasnonosova O. M., Ponomarenko Ye. V., Kharchenko R. V. (2021) Teoriia ta praktyka vyboru perspektyvnykh napriamiv rozvytku maloho biznesu v Ukraini ta sviti [Theory and practice of selecting promising areas of small business development in Ukraine and the world]. *Biznes inform*, vol. 11, pp. 281–286.
12. *OESR/FAO, Kerivni pryntsyipy OESR-FAO dlia vidpovidalnykh lantsiuhiv postachannia silskohospodarskoi produktsii* [OECD/FAO, OECD-FAO Guidelines for Responsible Agricultural Supply Chains]. OECD Publishing. Paryzh. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264251052-en> (accessed March 25, 2024).